

VERANTWOORDING

Rond Pauls honderdste geboortedag in maart 2002 werd in diverse media mondjesmaat aandacht besteed aan deze veelzijdige muzikant. In de kranten- en tijdschriftenartikelen kwam steeds weer naar voren dat er weinig bekend was over zijn vroege jeugd en de jaren voordat hij beroemd werd in Berlijn.

Toen ik dat las en terugdacht aan de talloze keren dat ik hem naar zijn jeugd had gevraagd, zonder ooit een antwoord te krijgen, was dat voor mij aanleiding om op zoek te gaan naar meer informatie; het werd een vruchteloze zoektocht.

Een aantal jaren later stortte ik mij nogmaals op dit project en al snel bleek dat het immer uitdijende internet schatten aan informatie opleverde. Ik vond de site van het streekarchief waaronder zijn geboorteplaats Sosnowiec viel en stuurde daar een e-mail naartoe in de veronderstelling alle benodigde informatie te krijgen over het gezin Goldfajn. Het duurde lang voordat ik antwoord kreeg van het *Archiwum Panstowe w Katowicach*. De inhoud van het bericht was teleurstellend: de gegevens van de burgerlijke stand waren in de Tweede Wereldoorlog vernietigd. Ik was terug bij af.

Al surfend was ik echter gestuit op het *Jewish Historical Institute* in Warschau, waaraan ik mijn vragen voorlegde. Daar reageerde men snel. Ik ontving de gegevens van de geboorteakte van Pauls moeder, Rojza Frajda Oksenhendler. Ook kreeg ik twee pagina's uit telefoonboeken van 1924 en 1932 waaruit bleek dat Hotel Central

(dertig kamers) inmiddels eigendom was van twee Goldfajns.

In de tussentijd correspondeerde ik met talloze instanties en personen van wie ik hoopte meer te horen over het gezin in Sosnowiec in de jaren 1900-1939. Vaak was het antwoord dat door de verwoestingen van de oorlog geen gegevens bewaard gebleven waren.

Gefrustreerd staarde ik nogmaals naar de geboorteakte van Rojza Frajda, toen mijn oog viel op een heel klein gedrukt nummer van een microfilm onderaan de pagina dat me niet eerder was opgevallen. Daarop verder zoekend, kwam ik op de maker van de film, *Jewish Records Indexing-Poland* (JRI-Poland). Nadat ik deze organisatie had opgespoord, kwam dit deel van mijn onderzoek in een stroomversnelling terecht. De mail die ik aan hen in Montreal, Canada stuurde, werd per kerende post beantwoord door de president van deze organisatie, Stanley Diamond. Hij zei dat hij veel informatie had over het gezin Goldfajn, maar dat die, in verband met de Poolse privacywetgeving, niet zomaar beschikbaar was. Ik moest allerlei officiële formulieren invullen en het doel van mijn onderzoek toelichten. Twee weken later ontving ik een e-mail met drie bijlages. Iedere bijlage begon met een verklaring in het Engels en het Pools waarin stond dat de inhoud alleen door mij, als *qualified researcher*, mocht worden gebruikt en dat kopiëren verboden was.

In de eerste bijlage vond ik de informatie waar ik al zo lang naar op zoek was: de geboortedata van alle kinderen van Szapsa en Rojza Goldfajn. Van de jonggestorven kinderen waren de overlijdensdata vermeld en van de anderen de gegevens van hun echtgenoten en de huwelijksdata. In een andere bijlage vond ik het adres van een aantal familieleden in 1942-1943 in het getto van Sosnowiec-Srudola.

Gewapend met deze informatie maakte ik een kleine stamboom en concludeerde dat Paul de jongste was van de kinderen die hun kindertijd overleefden, dat de ouders al voor de oorlog overleden waren en dat er slechts van een aantal familieleden een datum en plaats van overlijden tijdens de oorlog bekend was. Dat gaf hoop: wellicht was er nog ergens een levend familielid te vinden. Ik zocht in de archieven van *Yad Vashem* in Jeruzalem, *International Tracing Services* in Bad Arolsen en het *United States Holocaust Memorial Museum* in Washington, DC naar de namen van Pauls familieleden. De enige

die ik vond waren die van Pauls oudere broers Jakub en Boruch en van Jakubs zoon Abram. Deze drie hadden een gevangenennummer van Auschwitz en worden vermeld in het register van het ziekenhuis van Auschwitz-Monowitz in april en mei 1944. Na behandeling zijn alle drie teruggestuurd naar Auschwitz-Birkenau, de administratie is huiveringwekkend nauwkeurig.

Alleen van Abram Goldfein (Duitse spelling) is duidelijk dat hij in april 1945 op transport werd gesteld naar Buchenwald, waar hij is geregistreerd. Daarna loopt het spoor dood. Naar alle waarschijnlijkheid is hij na de bevrijding van dat kamp, zoals duizenden andere gevangenen, alsnog overleden.

Via fora op verschillende joodse genealogische websites ontving ik nog berichten over Pauls familieleden die voor het laatst gezien waren in het getto van Sosnowiec-Srudola. Vanuit dit getto zijn in 1943-1944 meer dan 35.000 Joodse mannen, vrouwen en kinderen naar Auschwitz gedeporteerd. Toen het getto in januari 1944 uiteindelijk werd geliquideerd, werden de laatste inwoners direct na aankomst in Auschwitz in de gaskamers vermoord. Dit zou verklaren waarom er nergens meer een (administratief) spoor te vinden is van het merendeel van Pauls familie.

Terwijl ik bezig was met mijn naspeuringen op internet, ging ik ook op zoek naar mensen die Paul goed hadden gekend en mij misschien nog verhalen uit de eerste hand over zijn jeugd zouden kunnen vertellen. Ik realiseerde me dat Paul intussen al dertig jaar daarvoor was overleden. Tot mijn vreugde vond ik toch nog een aantal mensen, van wie enkelen de negentig al ruimschoots gepasseerd waren, maar die gelukkig over een ijzeren geheugen bleken te beschikken. Niemand weigerde mijn verzoek om een interview, maar helaas wist geen van hen iets te vertellen over Pauls jonge jaren; hij had er nooit over gesproken. De gesprekken met deze inspirerende mensen waren voor mij van onschatbare waarde en gaven mij een beeld van het naoorlogse leven van Paul en Friedel in Amsterdam en Hilversum.

Uit talloze kranteninterviews wist ik dat Paul als tienjarige naar

Wenen was vertrokken om zijn vioolstudie bij Hermann Kaplan voort te zetten. Om meer informatie over Kaplan te vinden, plaatste ik een oproep op de Amerikaanse genealogiewebsite JewishGen.org. Daarop kreeg ik veel reacties en suggesties voor verder onderzoek. Uiteindelijk vond ik Kaplans geboortedatum, zijn adres in Wenen waar Paul bij hem woonde en de emigratiegegevens van hem en zijn vrouw Rachel. Met het vinden van zijn *obituary* in de New York Times was het plaatje rond.

Het zoeken via digitale krantenarchieven bleek een goed idee: daarin vond ik aankondigingen en recensies van concerten in allerlei steden. Daaruit kon ik opmaken waar Paul als wonderkind optrad in de jaren bij Kaplan en daarna. Een kritiek in een Jiddisch weekblad uit Sosnowiec bewees dat hij na de Eerste Wereldoorlog terug naar huis ging, voordat hij doorreisde naar Boedapest.

Wellicht wordt hier de indruk gewekt dat ieder onderdeel van mijn speurtocht wel iets concreets opleverde, maar helaas: niets is minder waar.

Ontelbare keren benaderde ik archieven in Warschau, Wenen, Boedapest en Berlijn en telkens kreeg ik nul op het rekest, simpelweg omdat het betreffende archief door bombardementen en branden in de oorlog vernietigd was.

Mijn oorspronkelijke plan om een biografie over Paul te schrijven, werd steeds lastiger te realiseren. Aanvankelijk koos ik voor een wetenschappelijke aanpak, waarbij ik in voetnoten verwees naar de bronnen. Echter, het grote aantal hiaten in het feitenmateriaal maakte het onmogelijk om een leesbaar verhaal te schrijven.

Uiteindelijk heb ik besloten om, ten behoeve van de leesbaarheid, mijn toevlucht te zoeken in het gebruik van fictie en ben ik opnieuw begonnen met schrijven.

Alle feiten waar ik door research en interviews over beschikte, heb ik gebruikt en de hiaten heb ik opgevuld met het magische ingrediënt dat verbeelding heet.

Paul vertrok na de Eerste Wereldoorlog uit Wenen. In krantenin-

terviews las ik dat hij aanvankelijk twijfelde tussen twee nieuwe leermeesters: Oskar Sevcík in Wenen en Jenő von Hubay in Boedapest. De keuze viel op Hubay en aan de hand van de door hem geschreven voortgangskaartjes, die hij naar vader Goldfajn in Sosnowiec stuurde en de gesigioneerde foto met opdracht aan Paul, blijkt dat hij bijna twee jaar in Boedapest gestudeerd heeft.

Het toenemend antisemitisme aan het begin van de jaren twintig dwong hem zijn heil elders te zoeken en zo kwam hij in 1921 in Berlijn terecht. Hij schrijft zich in aan de Staatliche Hochschule für Musik en krijgt les van Professor Hess. In februari 1925 ontvangt hij de brief van de directeur van die instelling, geadresseerd aan de heer Pinkus Goldfein, waarin staat dat hij vanaf maart niet langer is ingeschreven.

Uit mei van dat jaar dateert een handgeschilderde oorkonde met gedicht, ondertekend door de directie van Deutsche Grammophon, ter gelegenheid van zijn honderdste plaatopname. In mei 1926 dicht de directie over de tweehonderdvijftigste plaatopname met zijn Tanzorchester, met andere woorden: naast alle optredens bracht hij veel tijd door in de platenstudio.

1926 was tevens het jaar waarin hij trouwde met Irma Kessler. Behalve dat zij de dochter was van de bekende Berlijnse vioolbouwer Ernst Kessler, van wie Paul zijn Stradivarius kreeg, ben ik niet veel over haar te weten gekomen.

Correspondentie met archieven in Berlijn leverde weinig informatie op. Een bezoek aan het Nationale Archief van Luxemburg zorgde echter voor een verrassing; in Pauls *Anmelde-Erklärung* van 1 juni 1933 stond dat hij op 17 mei van dat jaar gescheiden was van Irma Kessler, met wie hij in 1926 getrouwd was. Pas toen ontdekte ik haar geboortedatum: 15 september 1890. Zij was bijna twaalf jaar ouder dan Paul.

Hoe Paul en zijn tweede vrouw Friedel elkaar ontmoet hebben, is niet bekend. In interviews vertelde hij alleen dat zij hem na zijn vlucht was nagereisd. In het Luxemburgse archief wordt zij in haar dossier van de Vreemdelingenpolitie vermeld als Frieda Waegner. Na een zoektocht in het Felixarchief in Antwerpen kwam ik meer over

haar te weten; zij werd in 1901 geboren als Frieda Mau in het Poolse Poznan, had de Duitse nationaliteit en was de weduwe van Dr. Alfred Waegner. In december 1934 wordt vermeld dat zij ongehuwd ('in concubinaat') samenwoont met Paul op de Keyserlei. Zij verklaart geen beroep of ambacht uit te oefenen, maar over voldoende geld te beschikken om in haar levensonderhoud te voorzien.

Pauls eigen dossier in dit archief is aanzienlijk dikker; zijn nationaliteit wordt omschreven als 'onbepaald, van Poolschen origine'. Er zitten talloze documenten in betreffende zijn komen en gaan binnen België en in Europa. Iedere keer kreeg hij weer een nieuw inschrijvingsbewijs van het Vreemdelingenregister, gelukkig wordt er steeds bij vermeld dat hij van onbesproken gedrag is en geen veroordelingen heeft. De combinatie van die documenten en de krantenartikelen en advertenties van optredens, maken het mogelijk zijn activiteiten in die jaren te volgen. Het laatste document bevat de huwelijksdatum van 23 februari 1935, met de handgeschreven opmerking dat beiden vertrokken zijn naar Brussel.

Paul vertelde mij zelf dat hij en Friedel tijdens de oorlog op de Tweede Helmersstraat 14 in Amsterdam woonden. Daar bevindt zich nu Hotel Jupiter waar ik in mei 2015, in het kader van Open Joodse Huizen, een lezing heb gehouden over Pauls levensverhaal. Onder de aanwezigen die dag, waren mensen die Paul hebben gekend en die met hun verhalen hebben bijgedragen aan mijn beeldvorming van zijn leven in de tijd voordat ik hem kende.

In het boek 'Joodse Huizen 2' uit 2016 is dit verhaal gepubliceerd.

Bij mijn eerste bezoek aan het Stadsarchief in Amsterdam bleek echter dat zij niet rechtstreeks van Brussel naar Amsterdam verhuisd waren, maar dat zij in 1939 aanvankelijk op de Harstenhoekweg in Scheveningen gingen wonen. Ik googelde het adres en stuitte op een onderzoeksproject van de Universiteit Leiden naar de bewoners van de vergeten joodse wijk, waar de Harstenhoekweg voor de Tweede Wereldoorlog deel van uitmaakte. Ik concludeerde dat Paul en Friedel daar zijn gaan wonen omdat het huis dicht bij het Kurhaus lag, waar hij een zomerlang optrad, maar ook omdat het Oost-Europese en joodse karakter van die buurt hen moet hebben aangesproken.

Het contact met Professor Wim Willems, die het onderzoek leidde, resulteerde in nog een lezing die ik tijdens Open Joodse Huizen in mei 2016 in het huis aan de Harstenhoekweg heb gegeven.

In het Amsterdamse Stadsarchief vond ik ook de roze Vreemdelingenkaartjes van de politie, aan de hand waarvan ik kon nagaan wanneer Paul in Amsterdam was tussen augustus 1933 en december 1939. Ik las waar hij vandaan kwam, hoelang hij ergens verbleef en waarheen hij vertrok. Soms stond er zelfs bij of hij per auto of per trein reisde en hoeveel hij betaald kreeg voor de verschillende engagementen. Mede door de aankondigingen en recensies uit de krantenarchieven, kreeg ik zo een goed beeld van hun rusteloze, reizende bestaan in die jaren.

Een laatste waardevol document uit het Stadsarchief is Pauls Vreemdelingenkaart. Friedel en hij werden ingeschreven in december 1940 en uitgeschreven bij hun naturalisatie in mei 1951. Veel van wat er in die tussenliggende jaren gebeurd is, vond ik terug op deze kaart, zoals bijvoorbeeld zijn optredens in het Lido in januari 1941, waarvoor hij tachtig gulden per week kreeg. In september van dat jaar speelde hij in de Hollandsche Schouwburg (inmiddels Joodsche Schouwburg geheten, maar dat wordt op deze kaart niet vermeld), totdat de schouwburg in 1942 een deportatiecentrum werd.

Over de dwangarbeid op Schiphol en in het Amsterdamse Bos vertelde Paul zelf en ook in interviews was hij daar open over.

De informatie over de huisconcerten die gedurende de oorlog in Amsterdam gehouden werden, is afkomstig uit interviews met mensen die daar zelf bij geweest zijn of er van hun ouders over hoorden.

Vanzelfsprekend bevat *deel II Mijn Verhaal*, geen fictie. Het is gebaseerd op mijn eigen herinneringen aan de jaren die wij met Paul beleefden.

LITERATUUR

- Alfred Döblin, *Berlijn Alexanderplatz*, Amsterdam 2004
Gregor Frenkel Frank, *Brief aan mijn vader*, Wormer 2004
Silvia Grohs-Martin, *Silvie*, New York 2000
L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 's-Gravenhage 1969-1994
Hans Keilson, *Daar staat mijn huis*, Amsterdam 2011
Hans Keilson, *Liever Holland dan heimwee*, Amsterdam 2012
Charles Lewinsky, *Terugkeer ongewenst*, Utrecht 2012
Geert Mak, *In Europa*, Amsterdam 2004
Hans Mulder, *Kunst in crisis en bezetting*, Utrecht 1978
J. Presser, *Ondergang*, 's-Gravenhage 1984
Claudia Roden, *The Book of Jewish Food*, London 1996
Sal Santen, *de B van Bemazzel*, Amsterdam 1989
Laura Starink, *Duitse wortels*, Amsterdam 2013
Bernard Wasserstein, *On the Eve*, London 2013
Wim Willems en Hanneke Verbeek, *Hier woonden wij*, Amsterdam 2015

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN

Amsterdam, Stadsarchief

Amsterdam, Joods Historisch Museum

Antwerpen, Felixarchief

Bad Arolsen, International Tracing Services

Berlijn, Landesarchiv

Den Haag, Koninklijke Bibliotheek

Hilversum, Instituut voor Beeld en Geluid

Hilversum, Archief Omroepvereniging VARA

Jeruzalem, Yad Vashem, the World Holocaust Remembrance Center

Katowice, Archiwum Państwowe

Luxemburg, Archives Nationales

Washington DC, United States Holocaust Memorial Museum

Wenen, Stadt-und Landesarchiv